

Noe om Luthers talekunst

Et kåseri holdt under kirkekaffen i domkirkekjelleren i Fredrikstad i forbindelse med Luther-jubileet søndag den 29. oktober 2017.

Av Finn-Ove Brandvold, sogneprest i Holleby og Soli, Sarpsborg prosti

Det er vel 100 år siden den såkalte Luther-renessansen i Tyskland. Den forbindes med kirkehistorikeren Karl Holl, professor i Tübingen og Berlin. Luther var en stund satt mer eller mindre til side i kirken. Målet for professor Holl og andre forskere var å vise at Luther var teologisk spennende, en viktig inspirasjonskilde for kirken.

Forskerne ville trekke Luther ut av det konfesjonelle og pietistiske fengselet han var havnet i. Det var derfor om å gjøre å samle *hele* Luthers forfatterskap. Ikke bare utvalgte skrifter, som støttet opp under ens eget kristendomssyn. Dermed satte forskere - *fra og med 1883 – 400 år etter Luthers fødsel* – i gang med å samle Luthers forfatterskap og taler. Det førte til en omfattende kritisk utgave av Luthers verker, den såkalte Weimar-utgaven.

Kanskje vil det dukke opp et nytt skrift av Luther. Et brev eller et referat av en tale, som noen finner i en eller annen mørk kjeller. Slikt kan man jo ikke helt utelukke. Men arbeidet med Weimar-utgaven ble regnet for å være fullført i 2009. Fra 1883 til 2009. Et arbeid som altså varte 126 år!

Weimar-utgaven inneholder 127 store bind! Flere av dem fordelt på delbind. Til sammen over 80 000 sider. Blant de 127 bindene omfatter Luthers bordtaler 6 store bind.

Jeg vet ikke om noen andre som har etterlatt seg så mange skrifter som Luther!

Johan Wolfgang von Goethe regnes for å være Tysklands største forfatter. I 1999 – 250 år etter Goethes fødsel - hadde 50 litteraturvitere fullført arbeidet med Goethes samtlige verker, brev, dagbøker og taler – altså helt tilsvarende Luthers verker. Goethes samlede verker utgjør 40 bind, Luthers 127!

Luther hadde vært munk i Augustinerklosteret i Erfurt. Klosteret kaltes «det sorte kloster», fordi augustinermunke hadde – og har – sorte kutter. Det samme navnet ga han klosteret han selv fikk i Wittenberg av kurfyrst Fredrik den vise av Sachsen. Det er en stor treetasjes murbygning. Den står der ennå.

Her styrte hans kone, Katharina, husholdningen. Den var ikke liten. Der var internat for studenter og lærere, der var gjesterom, sykerom, og selvsagt sjølhusholdning når det gjaldt dyrking av grønnsaker, brygging av øl og i tillegg husdyrhold. Foruten Martins og Katharinas egne barn bodde også slektninger av Katharina og vel 6 barn av Luthers avdøde søster i deres «sorte kloster» i Wittenberg.

Over alt dette var Katharina herskerinne, domina, som Luther kaller henne. Eller dominus, hersker, eller «Mein Herr Käthe», som han også kunne si – og skrive - med et smil.

Katharina skjøttet husets økonomi, noe Luther overhodet ikke hadde greie på eller interesse for. Det ble sagt om ham at han helst ga bort det han fikk, og beholdt det som skulle ha vært kastet for lenge siden. Han visste rett og slett ikke hva han skulle gjøre med slikt.

I følge en bordtale var det første Katharina gjorde etter vielsen å kaste Luthers halvrotne halmmadrass, som han hadde ligget på i årevis.

«Nå, mine herrer, hva er der av nyheter for tiden?»

Slik innledet Martin Luther gjerne samtale ved middags-bordet, hvor det kunne sitte 30-40 menn. Bare menn. Luther kjente godt til forskjellen mellom de to kjønnene, og sier i en bordtale:

"Gud har skapt mannen med brede skuldre og smale hofter, så han kan bære sitt kloke hode. Kvinnene har fått smale skuldre og brede hofter og bakende, så de kan bli hjemme, sitte stille, oppdra barna og gi dem mat".

Og Luther fortsetter:

"Det som kommer inn gjennom en kvinnes ører, kommer raskt ut gjennom munnen hennes. Derfor skal man bare fortelle en hemmelighet til en død kvinne".

Det er vanskelig å si at Luther hadde et progressivt kvinnesyn. Mange vil hevde: Han tok kvinner ut av klosteret – og satte dem inn på kjøkkenet.

Men sølibatet – det hadde han ingenting til overs for. Absolutt ingenting. Eller som han sier i en bordtale: *«De som går inn for sølibatet – skulle forbys å skite!»*

Og et annet sted sier han:

"Evnukker har mere brunst enn alle andre. Man fjerner nemlig ikke begjæret ved kastrasjon, nei, da fjerne man bare evnene. Personlig ville jeg heller ha et ekstra par testikler enn å få fjernet dem jeg har". Sa kirkefaderen. Slikt har ikke mange kirkefedre sagt, verken før eller etter Martin Luther.

Da den tidligere nonnen, Katharina von Bora, og den tidligere munken, Martin Luther, giftet seg den 13. juni 1525, var hun 26 og han 42 år gammel. 42 år - det var en høy alder den gangen. Men de fikk seks barn, tre gutter og tre jenter. Den eldste jenta, Elisabeth, rakk ikke å bli ett år. Jente nummer to, Magdalena, døde da hun bare var tolv år gammel. Noe som førte foreldrene inn i en dyp, dyp krise.

«Aldri hadde jeg trodd at et fars hjerte kunne bli så ømt mot sitt barn», skriver han til en venn i 1528, da han har mistet sin datter Elisabeth. Det skjer noe nytt med Luther. Han funderer over hvorfor han føler så sterkt overfor de små barna sine.

Han kommer til at det skyldes deres hjelpeløshet. Et sted skriver han: *«Men hvordan kan barnet fortjene denne kjærligheten? Jo, ved å tisse og bæsje, gråte og fylle hele huset med skrik – akkurat så ufortjent som Guds kjærlighet er mot oss syndere».*

I en bordtale spør en av gjestene om ikke Gud blir lei av å tilgi oss våre synder, siden vi gjør de samme syndene stadig på nytt og på nytt – dag etter dag. Vi blir jo ikke bedre.

Luther svarer:

«Morskjærligheten er mye sterkere enn barnets bæsje, gulp og stank. Så er da også Guds kjærlighet til oss mye sterkere enn vår lort. Selv om vi er syndere mister vi derfor ikke retten til å være Guds barn på grunn av vår urenhet eller faller ut av nåden for våre synders skyld.»

Et sted gir Luther i en bordsamtale innblikk i det personlige bønnelivet. Det må være bare noen uker etter at sønnen Martin er født, for han skildrer hvordan Käthe småprater og pludrer med babyen. Den som har opplevd det, vet jo at en mors stemme da lyder helt annerledes enn når hun snakker

med en voksen. Og Luther sier: «*Slik må Gud være enda vennligere når han taler til meg enn min Käthe til sin lille Martin.*»

Maleren Lucas Cranach bodde like om hjørnet. Han forsto seg på hvordan man kunne tjene gode penger. Han betalte blant annet unge studenter for å skrive ned det Luther sa ved bordet. På liknende måte ble alle bordtalene forfattet.

Luther hadde ikke store innvendinger mot de mange som satt og skrev ved bordet. Han kalte dem sine "kjæreste tyver".

I bordtalene møter vi den folkelige Luther, sies det ofte. Men gjengir de det Luther sa? Eller er bordtalene så sterkt preget av den som skrev dem ned – at de snarere gjengir den Luther de ønsket seg? Det spørsmålet bør stå ubesvart.

To ting vet vi imidlertid med sikkerhet.

Det ene er at Luther var en ordets mester. Han lagde mange nyord. For eksempel: Aftenland, anstøtssten, billedstormer, ilddåp, from, lokkefugl, nestekjærlighet, pøbel, rettesnor, samvittighetsnag, sikkerhet, skamplett, syndebukk.

Og med sin sans for effektive retoriske grep formet han mange forsterkende ordpar, så som: for evig og alltid, kreti og pleti, marg og bein, melk og honning, rett og slett, råd og dåd, tegn i tiden.

Også en rekke uttrykk som vi i dag tar for gitt, går tilbake til Luthers prekener, bordtaler og ikke minst hans bibeloversettelse: av skade blir man klok, å bite i det sure eplet, å bite tennene sammen, de første skal bli de siste, et lys går opp for en, hovmod står for fall, kaste perler for svin, mennesket lever ikke av brød alene, å pukke på sin rett, å være over alle hauger.

Alle disse ordene og ordsammensetningene er for lengst allemannseie, men de har sin opprinnelse fra Luthers bøker, prekener, bordtaler og altså i særlig grad fra hans bibeloversettelse. Av Luthers nye ord og ordsammensetninger ble det en hel ordbok, utgitt i 2 bind i 1870 og 1872. Da ga Phillip Dietz, en tysk teolog og filolog, ut «Wörterbuch zu dr. Martin Luthers deutschen Schriften.»

Det er en Luther-ordbok på 882 sider med forklaringer bl. a. på afrikaans, språket til nederlandske innvandrere i Sør-Afrika.

Det er det ene sikre – hans ordkunst. Det andre sikre er at Luthers og Katharinas ekteskap ga opprinnelsen til det protestantiske prestehjem, som har gitt verden en rekke betydningsfulle personligheter. I farten kan jeg nevne forfatterne Camilla Collet og Henrik Wergeland, Bjørnstjerne Bjørnson, Hermann Hesse, filosofen Friedrich Nietzsche, filmregissøren Ingmar Bergmann. Ta også med die Bundeskanzlerin Angela Merkel, hvis du vil. Mange flere kunne nevnes.

Det protestantiske prestehjem som kulturinstitusjon er for lengst borte. Men utfordringen fra Luthers bordtaler er der fortsatt.

«Nå, mine herrer, hva er der av nyheter for tiden?»

Slik innledet Luther gjerne samtalene ved middagsbordet. Det ekskluderende – mine Herrer – bør være borte for lengst. Men spørsmålet er der like fullt – om hvordan man skal forholde seg til tiden i dag – og til en ny tid.

To setninger fra Luthers bordtaler kan være til ettertanke.

Den ene et sukk: *«Tenk at mennesker er så ivrige etter å undervise alle andre, bare ikke seg selv».*

Den andre et håp: *«Hvor stor makten enn er, så kommer den ikke til å herske, men det gjør visdommen.»*

Takk for oppmerksomheten.

Litteratur

Dietz, Phillip: Wörterbuch zu dr. Martin Luthers deutschen Schriften, Verlag von F. C. W. Vogel, Leipzig 1870

Kraus, Jutta: Luther und die deutsche Sprache, Begleitschrift zur Sonderausstellung vom 4. Mai 2016 bis 8. Januar 2017 auf der Wartburg, Verlag Schnell & Steiner, Regensburg 2016

Luther, Tischreden, Ausgewählt und eingeleitet von Karl Gerhard Steck, Goldmanns Gelbe Taschenbücher, München 1959

Luther zum Vergnügen, Reclam Verlag, Stuttgart, 2011

Schilling, Heinz: Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbuchs, Beck Verlag, München 2012 (oversatt til norsk av Eivind Lilleskjær, Vårt Land forlag, 2016)

Stolt, Birgit: Martin Luthes Rhetorik des Herzens, Mohr Siebeck, Tübingen 2000

Stolt, Birgit: Luther själv. Hjärtats och glädjens teolog. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå, 2004